

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд „Лицето между *чутото* и *видяното* – изпълнение и изпълване на Бого-човешката драма” на Диляна Петрова Филипова, докторант в катедра „История и теория на културата” на СУ „Св. Климент Охридски” за придобиване на образователната и научна степен „доктор”

от проф. д-р Христо Петков Тодоров (НБУ)

Дисертационният труд „Лицето между *чутото* и *видяното* – изпълнение и изпълване на Бого-човешката драма” на Диляна Филипова е в обем от 260 страници и се състои от увод, четири глави, заключение, списък на приносните моменти, библиография и приложение. Разделът с приложенията съдържа 19 изображения. Списъкът на литературата съдържа общо 159 източника. От тях 61 са на кирилица, 91 на латиница, 6 интервюта и една лекция. Диляна Филипова е докторантка в катедра „История и теория на културата” на СУ „Св. Климент Охридски”, неин научен ръководител е проф. д. ф. н. Владимир Градев.

Концептуален център на дисертацията на Диляна Филипова е понятието „лице“. Това понятие е в еднаква мяра част от познавателния апарат както на философията, така и на теологията. За християнската теология то има централно значение, доколкото чрез него се осмислят връзката и общуването между Бог и човек. Авторката сама заявява, че в теоретичен план нейното изследване се вписва в определена философско-теологическа традиция, набрала сила и влияние през XIX и XX век – традицията на персонализма. Затова и своите основни концептуални инструменти тя черпи от персоналистката философия на Мартин Бубер, Макс Пикар и Еманюел Левинас и персоналистката теология на Ханс Урс фон Балтазар и Владимир Лоски. Изхождайки от принципното разбиране, че лицето не е нещо външно, а сърцевина на човешката индивидуалност, авторката се заема да изследва как тази сърцевина се явява във визуална и звуково-словесна форма в общуването между Бог и човек. За отправна точка се взема начинът на представяне на отношението между Бог и човек в Свещеното писание и на тази основа се изследват определен клас съвременни произведения на изпълнителските и визуалните изкуства. На специален херменевтическо-феноменологичен анализ са подложени пърформансите на Марина Абрамович и Улай и видео- и дигиталните инсталации на Бил Виола и Кира Перов и Катрин Икам и Луи Флери. Концептуалните инструменти, почерпени от персоналистичната философия и

теология, са приложени по един наистина адекватен и продуктивен начин към произведенията на изброените артисти. С това направеният в началото анонс за интердисциплинарност на изследването е защитен убедително.

В теоретичен план друг идеен център е зададен със съдържащото се в заглавието понятие „драма“. Чрез него в един фундаментален смисъл отношението между Бог и човек се осмисля не като статично и завършено в себе си, а като белязано от знака на процесуалността и протичането отношение. В плана на по-конкретния анализ авторката сближава драмата като общо протичане на общуването между Бога и човека с толкова важната за съвременните изпълнителски и визуални изкуства „перформативност“. И наистина е много интригуващо в интелектуално отношение да се види дали и доколко съвременните форми на перформативност в изкуството позволяват на тяхното поле да се разиграе голямата драма между Бога и човека. На това е посветено и главното усилие на Диляна Филипова в нейното изследване.

Първата глава на дисертацията, озаглавена “Пред лицето – „драмата” на изследователското усилие”, е експозиция на най-значимите съвременни проблеми, свързани с централното място на понятията „лице“ и „личност“ в концептуалния арсенал на хуманитарните науки, а и на културата изобщо. Започва се от съпоставката между понятията „лице“ и „култура“, а връзката между тях се осъществява с помощта на понятието „културен перформанс“. В началото на главата се изтъква приложимостта на понятието „лице“ изключително към човешките същества. Наред с това се навлиза и в проблематиката на многоликостта. Идеята е, че лицето всъщност е съставено от много „лица“, които взаимно се оглеждат едно в друго. Много интересно и адекватно на задачата според мен тук е привличането от страна на авторката на някои съвременни масови културни практики каквито са например самозаснемането, пиктографското общуване чрез емотикони във виртуална среда, културата на споделяне на снимки в социалните мрежи като примери за свободна игра с многоликостта.

По-нататък в тази глава, строейки „своеобразен просопологичен калейдоскоп“, авторката се занимава с многозначността на понятието „лице“ в зависимост от многообразието на контекстите на неговата употреба, но и на разнообразните теоретични рефлексии върху него. В сравнително-лингвистичен план са разгледани значенията на думите за лице в старогръцкия, латинския и иврит, както и в някои от модерните европейски езици – английски, френски, немски и, разбира се, български. Предмет на специално внимание са някои редици синоними на „лице“, няколко производни и устойчиви словосъчетания, съдържащи тази дума. След това са

анализирани употребите на понятието „лице“ в практиките на биометрията, криминологията и наказателното право. Всички те играят съществена роля в управлението на модерните общества. По много по-различен начин се схваща лицето в контекста на погребалните ритуали, изучавани от културната антропология. Авторката се занимава с традиционни погребални практики в Древния Изток, Египет и Рим, виждайки в погребалните маски и изобщо в материалните образи на мъртвия средство да се осигури „траенето на лицето“ отвъд смъртта. В плана на психологията пък лицето се схваща като носител на способността за сетивни възприятия с висока степен на развитие на нервната система. Тук особено интересни и полезни за целите на изследването ми се сториха разглежданията на няколко аномалии. В заключителната част на тази глава авторката се занимава обстойно с мястото на понятието „лице“ в теологията. Стъпвайки на многовековна богата теологическа традиция, която тя явно познава много добре, с помощта на изкуствените словообразувания „раз-лич-аване“ и „о-лич-ностяване“ авторката подчертава централното значение на това понятие, както обаче и на понятието „личност“ в християнското учение за Светата троица. Свързването на този теологически контекст с контекста на драмата се осъществява чрез изтъкването на латинското понятие „persona”, което заема важно място в драматургията на религиозната обредност.

Втората глава „По следите на лицето – „... *ти ще Ме видиш изотзад*” е посветена на философско-теоретичната рамка на изследването, създадена на базата на реконструкция на основните идеи на персонализма в съвременната философия и теология. Тук именно се разглеждат идеите на философите Мартин Бубер, Макс Пикар и Еманюел Левинас и богословите Ханс Урс фон Балтазар и Владимир Лоски. Естествено не е реалистично да се очаква тук да се разгърнат пълни анализи на цялостното творчество на тези продуктивни и сложни автори. По-скоро авторката се постарала и, искам дебело да подчертая, решително е успяла да създаде един обобщен концептуален модел на персоналистката философия и теология, годен за прилагане върху конкретен материал. Главните компоненти на този модел са теоретично рефлектираните понятия за лице (с акцент върху конститутивния момент на „двуликостта“), личност, релация Аз-Ти, другост, среща, връзка, диалог. Авторката е доловила и е предала отлично може би главната идея на религиозния персонализъм, според която зад всяко едно лице на човек се крие лицето на Бога. Ценен изследователски принос в тази глава представлява специалният параграф, посветен на швейцарския мислител Макс Пикар – един сравнително слабо познат в нашата

философска среда автор. Оригинално в метафизиката на Пикар е разбирането за първородността на тишината, от която се ражда словото. Авторката проследява как основните метафизически понятия „тишина“, „език“, „слово“ се свързват основни теологическо-етически понятия като „любов“, „милост“ и „истина“. Тя справедливо акцентира също така на схващанията на Пикар за перформативността, динамиката и драмата на езика. Познавайки се главно на идеите на Бубер и Левинас, авторката развива идеята, че визуалното представяне на лицето крие в себе си заплахата да се загуби неговата другост. Ето защо в линията на подобни разсъждения се налага да се поддържа убежището на лицето в словото. За тези автори тъкмо словото е привилегирована среда за изявите на лицето. Подобен ход на мисли обаче отдалечава съществено разбирането на лицето от неговите корени в драматургията. Известно завръщане към тези корени се открива в теологията на Ханс Урс фон Балтазар. Главната тема у този католически богослов е вечната Бого-човешка драма с нейната перформативност и процесуалност. Тази драма е диалог между Твореца и неговото творение и в нея намира израз активният съзидателен патос на християнството. В края на тази глава авторката се занимава с проблема за срещата на Бог и човек лице в лице. Тази среща е позната в теологията като проблем за боговидението. Стъпвайки отново върху изключително богата теологическа традиция и съсредоточавайки се върху богословието на Владимир Лоски, Диляна Филипова развива идеята, че макар събитието на срещата между Бога и човека да си остава тайна, тя все пак би следвало да се мисли като протичане. Поради това и прилагането на понятието „драма“ към нея е адекватно и може да бъде плодотворно.

Първите две глави на дисертацията имат подчертано теоретичен характер. В първата глава е разработена концептуална мрежа с цел проблематиката на лицето да се разгледа в перспективата на перформативността. Във втората авторката е преработила и усвоила интерпретативно релевантната философска и богословска литература на персонализма. И в двата случая тя демонстрира отлична информираност, добра и адекватна работа с различни теории и понятийни езици, високо ниво на разбиране и самостоятелно осмисляне на тези теории и езици. Критиката ми към нея се отнася до начина на тълкуване и на извличане на теоретичен смисъл от някои понятия. Струва ми се, че тя се предоверява на етимологиите и отдава прекомерно значение на етимологичните анализи. Оттук и склонността да се подчертават корените и да се проследява едва ли не „автентичното“ значение на думите. Ако обаче приемем, че значенията на думите са в техните употреби в рамките на определени контексти

(разбиране, което авторката демонстрира, че приема), а тези употреби са в основата си случайни и винаги могат да бъдат и други, ще отдадем на етимологиите само относителна значимост.

Третата глава е озаглавена „Призовавания и явявания – любовта като „отиване-твърде-далеч“. Тя има изцяло теологически характер. Задачата тук е да се осъществи връзката между понятийната мрежа на лицето и тази на пърформанса, чрез които трябва да се схванат Бого-човешките отношения в историята. В началото се разкрива аспектът на действеността в Божието откровение. На това място истински изпъква значението на понятието „драма“. Проследява се етимологията на думите „драма“ и „състезание“ в старогръцкия език, в която се крие идеята за борба противодействащи си сили, съпътствана от идеята, че чрез усилието на битката се придобива лице. Понятието „пърформанс“ от своя страна се свързва със самото извършване на определено действие с цел постигане на успешен резултат. В тази употреба понятието се разглежда до голяма степен като синоним на драма. В есхатологичен план отношенията между Бог и човек се разкриват като гигантска драма на историята. Третата глава предлага една внимателна и разностранна реконструкция на тази драма. Особено висока стойност в нея според мен имат анализите на епифаниите на Бога и особено тези на чудото в края на главата.

В четвъртата глава „Преображения и изходи – лицето-отвъд-себе си“ вниманието е насочено творчеството на три двойки артисти от областта на изпълнителските и визуалните изкуства: пърформансите на Марина Абрамович и Улай, видеоинсталациите на Бил-Виола и Кира Перов, видео- и дигиталните инсталации на Катрин Икам и Луи Флери. Работите на тези артисти като културни пърформанси се разглеждат като места за „инсцениране“ на Бого-човешката драма в светлината на понятието „лице“. Авторката представя добри аргументи за избора на произведенията на посочените три двойки артисти. И при трите двойки артисти работата с лицето е водеща. И трите двойки артисти използват различни среди и средства – живото човешко присъствие, видеото, дигиталните технологии. Навсякъде се търси диалектиката на изправянето пред лицето на художественото произведение, но и пред лицето в художественото произведение. Обобщено разгледаните художествени произведения внушават идеята за продължаващо творение, на продължаващата Бого-човешка драма.

Какво е постигнато в дисертационния труд на Диляна Филипова? Разработен е действителен, съществен и многостранен проблем. Поставени са ясни и постижими

цели. Осъществено е богато, информативно и консистентно изследване върху важни философски и богословски автори и произведения. Заявката за интердисциплинарност е защитена повече от убедително. Направени са дълбоки, детайлни и концептуално ясни анализи на съвременни художествени произведения.

Изложението е отлично структурирано, езикът на работата е богат и адекватен на предмета на изследване. В повечето случаи понятията са добре и изчерпателно изяснени. Работата с източниците е коректна.

Авторефератът е с обем от 35 страници. Изготвен е според изискванията и отразява точно съдържанието на труда. В него освен резюме на съдържанието се съдържа списък на приносите. Тези приноси са действителни и са формулирани точно. Накрая са посочени 2 публикации на български език по темата на дисертацията.

Заявявам, че нямам съвместни публикации с автора на изследването.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Дисертационният труд на Диляна Петрова Филипова „Лицето между чутото и видяното – изпълнение и изпълване на Бого-човешката драма” отговаря на всички изисквания за придобиването на образователната и научна степен „доктор” и като член на Научното жури аз без никакви колебания ще гласувам ЗА присъждането на авторката на тази степен.

Подпис:

(проф. д-р Христо П. Годоров)

София, 6 януари 2017 г.